

ARCHIWUM
LEGIONÓW
i N. K. N.

Nr 1035

Cena zł. 1.—

ZYGMUNT NAGRODZKI

WYPRAWA WILEŃSKA ROKU 1919

WE WSPOMNIENIACH CYWILA

(Kartki z pamiętnika)

W I L N O — — 1 9 3 3

1035

leg. 1391

ZYGMUNT NAGRODZKI

WYPRAWA WILEŃSKA
ROKU 1919

WE WSPOMNIENIACH CYWILA

(Kartki z pamiętnika)

ODBITKA Z „KURJERA WILEŃSKIEGO“

W I L N O — — 1 9 3 3

ZAKŁADY GRAFICZNE „ZNICZ” W WILNIE.

WYPRAWA WILEŃSKA

Po pełnem wszelakich emocyj współżyciu z nowymi panami Wilna — bolszewikami, w drugiej połowie lutego r. 1919 zemknąłem z Wilna i przez Kowno, już stolicę młodziutkiego Państwa Litewskiego, Marjampol, Suwałki, Augustów, Rajgrad, Grajewo, częściowo koleją, a przeważnie dylizansem lub żydowską bałagumą, przedostałem się do Warszawy. Droga wiodła terenami, przez które przeszła sroga nawałnica wojenna. Ślady tego na każdym kroku: spalone lub zburzone przez pociski wsie i kolonje, pola pełne wyrw, Marjampol w 3/4 spalony i jeszcze z silnym zapachem pogorzeliska, podziurawiony przez pociski śliczny kościół w Rajgradzie i t. d. i t. d.

W Warszawie staję w pierwszej połowie marca i zatrzymuję się u wilnianina p. Jana Piłsudskiego, który, jako brat Naczelnika Państwa Polskiego, uważał za wskazane nie czekać na przyjście bolszewików i na kilkanaście godzin przed zjawieniem się ich szeregów Wilno opuścić.

Przez pierwsze dni pobytu w stolicy wolnej Polski, od rana do wieczora łączę po mieście i wchłanianiam wrażenia. Oczy mam ciągle wilgotne. Tu godła Polskie na gmachach, w których były gniazda ciężkiej przemocy, tam maszerujące oddziały wojska polskiego lub skautów, czasem zgoła pędraków, a wszystko to się przeży, śpiewa, śmieje. Wiosna nietylko w

naturze, lecz i w duszach ludzkich. Aż pewnego dnia
rosę na oczach wycisnęła mi boleść. Idę bowiem w
tłumie jak i ja smutnych, za trumną młodocianego
pułkownika-bohatera Lisa-Kuli.

* * *

Po pewnym czasie, syt wrażeń, zateśkniłem do
pracy i poczynam jej szukać. Jestem w tem pomyśl-
nem położeniu że, przynajmniej narazie, mam z cze-
go żyć i o pracę zarobkową mi nie chodzi. Najpierw
zwracam się do Komitetu Obrony Kresów, który orga-
nizuje Dywizję Litewsko-Białoruską. P. Iwaszkiewicz
proponuje mi stanowisko oficera czy urzędnika wer-
bunkowego, ale na terenie, należącym już do innego,
młodego państwa. Narazie pozostawiam to sobie do
namysłu. Wilnianin, p. Witold Abramowicz, który
piastował jakiś urząd w Zarządzie terenów podle-
głych Naczelnemu Wodzowi, proponuje mi stanowi-
sko komisarza do spraw oświaty ludowej na powiat
wołkowyski. Ale po pewnym czasie wyłania się coś
innego jeszcze. W Warszawie znajduje się ogromna
ilość uchodźców z Litwy i Białej Rusi, a wśród nich
dużo mężczyzn zdolnych do noszenia broni. Powsta-
je projekt utworzenia specjalnych oddziałów z tych
uchodźców i właśnie do Komitetu, który organizacją
tych oddziałów ma się zająć, powołamy zostają ja.
Tem chętniej przyjmuję to, że komendantem ma być
kapitan Koc.

Dla zdobycia świeżych wiadomości z kraju cho-
dzą na co tydzień odbywające się zebrania uchodźców
w salach Tow. Popierania Przemysłu i Handlu. Wia-
domości nie brak, gdyż codziennie prawie ktoś z tam-

tych stron przybywa, ale wiadomości, które przywożą, są jedne od drugich gorsze. Zebraniom tym, mającym stale nastrój całkowicie różniący się od nastroju mieszkańców Warszawy, przewodzi bardzo przez wszystkich poważany — Wojniłowicz z Mińska.

Od kogoś świeżo przybyłego z Wilna dowiaduję się o uwięzieniu całej mojej rodziny i nawet kilku pracowników mojego składu maszyn rolniczych. Pod wpływem tych wiadomości zmienił się i mój nastrój osobisty. Myślę, jakby dotrzeć do Naczelnika Państwa, ale nie zdążyłem jeszcze zwierzyć się z tem przed p. Janem, gdy pewnego dnia ten mi powiada, że jutro rano mam być w Belwederze. Nazajutrz, dn. 1 kwietnia, udaję się do Belwederu. Mam dużo do powiedzenia Naczelnikowi, ale żebym tylko nie zapomniał języka w gębie. Staram się mocno zapamiętać najważniejsze sprawy. Wprawdzie obecnego Naczelnika Państwa przed laty znałem i znałem dobrze, ale teraz to majestat, w dodatku człowiek obciążony ciężarem walk na kilku frontach i troską odbudowy ojczyzny. Sporo lat, już przeszło pięć, jak Go widziałem. Wchodzę do gabinetu i oczom własnym nie wierzę. Przede mną ten sam, którego znałem: prosty, serdeczny, wesoły i taki młody!

Miałem, korzystając z audjencji, przedewszystkiem poinformować o tem, co się dzieje w Wilnie, okazuje się jednak, że Naczelnik wie daleko więcej ode mnie i mnie informuje. Wie również o uwięzieniu mojej rodziny i każe mi być dobrej myśli. Przypominam Naczelnikowi o obietnicy danej kasztance, że na niej wjedzie do Wilna. Dowiaduję się, że kasztanka honoru tego nie dostąpi, bo zakulała i jest teraz na

zasłużonym chlebie emerytki. Opowiada Naczelnik, jak się to stało. Pewnego razu objeżdżał front. Raptem w pewnym miejscu kasztanka drgnęła i zatrzymała się. Naczelnik sądząc, że się czegoś przestraszyła, smagnął ją szpicerutą. Zerwała się i poskała dalej — na trzech nogach. Okazało się potem, że jedną nogę swoją wpakowała między druty kolczaste, a wyrывая gwałtownie naderwała ścięgno.

Po wysłuchaniu tej smutnej historii zaznaczyłem, że Wilno nie chodzi o maść konia, na którym wjedzie zdobywca, więc mniejsza o kasztankę, byleby tylko jak najprędzej radosne powitanie nastąpić mogło. Na to usłyszałem:

— Cóż, Wilno wziąć mógłbym już i teraz, ale utrzymałbym nie zdołał. Musicie zaczekać.

Największe wrażenie na mnie zrobiły słowa, wypowiedziane przy pożegnaniu:

— No więc do zobaczenia się w Zułowie *).

To już obietnica. Obietnica człowieka, stojącego na najwyższym w Państwie stanowisku.

Opuściłem Belweder ogromnie na duchu porzeczony. Dowiedziałem się, że Naczelnik nietylko o zajęciu Wilna myśli, w co nie wszyscy wierzyć chcieli, lecz ma te myśli w niedługim czasie w czyn wcielić.

* * *

Jakoż po tygodniu może p. Jan, po powrocie z miasta, pyta mnie, czybym nie miał ochoty przeje-

---

*) Zułów, były majątek rodziny Piłsudskich, położony jest w powiecie święciańskim o 8 mil na północ od Wilna. W tym Zułowie, w czasie naszego dzieciństwa, wiele chwil szczęśliwych spędziliśmy wspólnie.

chać się do Wilna. Sądząc, że to w charakterze emisariusza czy kurjera, mówię: i owszem, gotów jestem, tylko czy nie zabardzo mnie tam znają? Na to p. Jan:

— To nic nie szkodzi, zresztą nie pojechałbyś sam.

— Nie sam? A kto jeszcze?

— A ja, p. Witold...

— Jakto? we trzech?

— Nie, i wojsko jeszcze.

Zerwałem się na równe nogi.

— Kiedy, kiedy?

— Niezadługo, ale kiedy, ściśle jeszcze nie wiadomo. Trzeba robić przygotowania i — ani pary z ust.

W dalszym ciągu rozmowy wyjaśniłem sobie jakie obowiązki mają być na mnie włożone i jakie przygotowania muszę robić. Gdy p. Jan i p. Witold obejmą w odzyskanem Wilnie urzędy (cywilne) ja mam pozostać po stronie społeczeństwa i być niejako łącznikiem — narazie oczywiście — pomiędzy tem społeczeństwem a nową władzą, czyli Naczelnem Dowództwem. Społeczeństwo polskie w Wilnie zdeorganizowane i ogromnie przerzedzone, a miasto bez żadnych środków żywnościowych. Po zajęciu Wilna przyjedzie tam na pewien czas Naczelnik Państwa, prawdopodobnie przyjedzie również dowódca całej grupy wojsk operujących na tym froncie—Rydz-Śmigły, a może i inni dostojnicy. Po oficjalnych zetknięciach nowej władzy z ludnością, musiałyby się odbyć, jak z jednej tak z drugiej strony przyjęcia, rauty. Tam nic nie znajdziemy. Trzeba wszystko wieźć stąd. Pieniądze na zakup dostanę a dostawi wojsko swo-

jemi środkami. Mam obmyśleć, co i w jakiej ilości na być. To, co nabędę, ma pozostać w mojem wyłącznie rozporządzeniu. Suma, jaką wydać mogę, zostanie określona.

Puszczam w ruch moje kupieckie kalkulacje i kombinacje. Absorbują mnie głównie następujące dwie wielkie uroczystości:

Polskie władze podejmują przedstawicieli ludności miasta Wilna.

Przedstawiciele ludności miasta Wilna podejmują Władze swoje Państwowe, Władze Polskie.

Początek tej nowej, szczęśliwej da Bóg ery, musi się zaznaczyć odrazu wspaniale. Snuję najzuchwalsze projekty: dać herbatę z cukrem, tartinki, ale takie prawdziwe z wędliną i masłem, ponadto dać bułeczki na maśle, herbatniki, biszkopty. Jakież to wrażenie zrobi! Przecież o tych rzeczach umierające z głodu Wilno dawno już zapomniało. Wszystkiego tego napieczę mi z dostarczonych produktów cukiernik Sztral i rad będzie, że chociaż raz na dwa lata w piecu napali.

Jakie produkta na to są niezbędne wiem—byłem przecie za czasów, kiedy wszelakiego jądła było wbród — organizatorem tak popularnych w Wilnie Wieczorków Rzemieślniczych, również z przyjęciem. W Warszawie wprawdzie wszystko to, co wciągają na listę dostać można, ale z wielkimi trudnościami i po bajecznych cenach. Poczynam szukać źródeł taniach, bowiem im taniej dostanę, tem więcej takich bezcennych rzeczy jak mąka, masło, cukier, wędlina i t. d. zawiozę do Wilna. Gdy się tak w myślach bieżę, przypominam sobie, że mam przecie w Warsza-

wie dobrze znajomego właściciela cukierni p. Bolesława Bielickiego, przedtem właściciela cukierni i popularnego działacza społecznego w Kownie. Uradowany pędzę do niego na ulicę Złotą. Wymyślam jakąś historję (przecie o Wilnie mówić nie mogę), żeby trafić do uczuć p. Bielickiego daję jej tło patryjotyczno-społeczne i żądam pomocy, żądam mąki, mąsła, cukru i t. d. Zapewniam o bezkarności w razie, jeżeliby wypadło korzystać ze źródeł nielegalnych. P. Bolesław zapalił się do tej sprawy, dotarł do najważniejszych i najbardziej zakonspirowanych spekulantów i hurtowników, znalazł wszystko, czego mi było potrzeba i wszystko, jak na owe czasy, po bardzo niskich cenach. Mogłem pozwolić sobie na znaczne zwiększenie ilości produktów, projektowanych wpierv i jeszcze pozostała spora sumka na takie artykuły jak godła państwowe w różnych wydaniach i rozmiarach, portrety Głowy Państwa i wiele innych znaków nowej dla Wilna ery.

Z chwilą otrzywania od p. Jana wiadomości o postanowionej już wyprawie na Wilno, zgoła inny nastrój zapanował w duszy. Znalazła się energja, chęć ruchu, pracy. Drżała też w sercu obawa, żeby, nim słońce wzejdzie, rosa biednym Wilnianom oczu nie wyjadła i wzbierała niecierpliwość w oczekiwaniu chwili wyjazdu.

Na szczęście długo czekać nie wypadło.

Wyjazd oznaczony został na niedzielę dn. 13 kwietnia.

Licząc się z obecnością szpiegów bolszewickich w Warszawie, no, i ze względu na opozycyjne stanowisko Sejmu, wszystkie przygotowania do wy-

prawy robione były w najgłębszej tajemnicy. Ale oto w sobotę dnia 12 kwietnia, gdy w zakładzie litograficznym Karpowicza na Krakowskiem, koło Zjazdu, nabywałem orły, pogonie i t. d. rozlega się z ulicy śpiew. Biegnę razem z innymi do okien i widzę duży oddział kawalerji z taborem posuwający się w stronę Pragi, a jeden z przyglądających się informuje pozostałych, że to na Wilno. Przerażony staram się osłabić wiarę w jego twierdzenie i mówię, że to nie na Wilno, lecz na Lwów, że ja wiem o tem dobrze. A ten mi na to:

— Wie pan ale źle. Właśnie że to na Wilno.

Przerwałem dyskusję, bałem się bowiem, żeby nie powiedział więcej.

Wieczorem zakomunikowałem o tem p. Janowi, ale i on już słyszał, że o wyprawie wileńskiej na mieście mówią, że tajemnicę podobno zdradził zaufany ordynans jednego z oficerów, który przybiegł do pewnej kuchni pożegnać się ze swoją narzeczoną.

Ostatni obiad na gruncie warszawskim w charakterze uchodźców mieliśmy spożyć po drodze na kolej żelazną w Kawiarni Udziałowej, gdzie właśnie umówione było spotkanie z porucznikiem Kirtiklisem, który miał nam w tej wyprawie towarzyszyć. Oprócz por. Kirtiklisa spotkaliśmy tam i jego małżonkę, znaną potem Wilnianom ze swoich wybitnych zalet towarzyskich.

Po kilku kwadransach, spędzonych na miłej pogawędce, zajęchały wozy z moim bagażem; pożegnaliśmy więc panią Kirtiklisową i, narazie na dorózkach, wyruszyliśmy w drogę do Wilna.

Gdzieś za Pragę stały na linji kolejowej wagony

towarowe, z których jeden był przeznaczony dla nas. Do innych ładowano działa, skrzynki z amunicją i konie.

Na odejście pociągu nie czekaliśmy długo. Wieczorną herbatę wypiliśmy już na dworcu w Nowym Mińsku. Gdy nazajutrz rano podnosiliśmy się z naszego legowiska, pociąg nasz pozbawiony lokomotywy stał w Wołkowysku. Może tak wypadło z planu Dowództwa, może dlatego, że, jak nas informowano, lokomotywa nasza oddała się innemu pociągowi i z nim poszła do Różanki czy Skrzybowców, dosyć że staliśmy w pobliżu tego nieciekawego miasta bardzo długo, chyba z dziesięć godzin.

Nam się jakoś nie spało, chociaż mieliśmy po dziwu godny wzór jak należy użytkować czas w podobnych okolicznościach w osobie por. Kirtiklisa, który jak się położył i zasnął w Warszawie, tak się dopiero w południe rozbudził w Wołkowysku. Zdawał widocznie sprawę sobie, że na stanowisku, które miał objąć w Wilnie, czasu na wypoczynek mieć nie będzie.

Gdy przybyła do naszej trójki osoba czwarta i tak w dodatku dobrze wypoczęta, zaraz zrobiło się weselej. P. porucznik, stary legjonista, znał moc przeróżnych piosenek legjonowych z którymi, nucąc je, zaznajamiał nas.

Były to czasy gdy nie tylko wojsko ciągle i przy każdej okoliczności śpiewało piosenki legjonowe, lecz i cały nasz milczący zwykle naród, rozmiłował się w tych, czasem smutnych, czasem frywolnych piosenkach, interesował się nimi i śpiewał je. A jakież mnóstwo tego było, z jakąż łatwością one po

wstawały i przyjmowały się. Nigdy człowiek nie mógł powiedzieć, że już zna wszystkie. Jakoż i w tych, które nam uprzejmie zademonstrował p. porucznik, były nowe i ciekawe. Zwłaszcza jedna z nich tak się nam ze słów i melodji podobała, że najlepszy z nas trzech śpiewak — p. Witold — począł się jej uczyć na pamięć. Zwrotki tej wcale nam dotąd nieznaney pieśni brzmiały:

*Krzyczeli żeśmy stumanieni,
Nie wierząc nam, że chcieć — to móc.
Leliśmy krew osamotnieni,
A z nami był nasz drogi Wódz.
My pierwsza brygada,
Strzelecka gromada
Na stos rzuciliśmy nasz życia los.
Na stos, na stos.
Nie chcemy już od was uznania,
Ni waszych mów, ni waszych łez,
Już skończył się czas kołatania
Do waszych dusz, do waszych kies.
My pierwsza brygada i t. d.*

Po śpiewach zostaliśmy przez oficerów zaproszeni na talerz zupy do takiego jak i nasz wagonu, a tymczasem lekkomyślna lokomotywa wróciła. Odśapnąwszy nieco, zaraz się przyczepiła do naszego pociągu i jak wpierw z tamtym, tak teraz z tym, gwizdnąwszy, hen w leśną dal poszła.

* * *

Kiedy stanęliśmy na naszej końcowej stacji kolejowej w Różance i jak stamtąd dostaliśmy się do pobliskiego Szczuczyna, to w mojej pamięci nie odbiło się wcale. Przypominam sobie, że wieczorem tegoż dnia, nie późnym jeszcze, jesteśmy wszyscy trzej cywile w pokoju na parterze opuszczonego pałacu

Dow. wyprawy na Wilno Belina-Prażmowski.

Ks. Druckich-Lubeckich. W tym samym gmachu, również na dole zamieszkał Dowódca wyprawy na Wilno — Belina. Po niejakiem czasie jesteśmy u niego na herbatce czy na czemś, bodaj że na czemś.

Gospodarz pomimo całej swej uprzejmości, nie może ukryć wielkiego zdenerwowania. Klnie i wymyśla, oczywiście nie nam, inny jest powód. Oto niema owsa dla koni. Co wobec tego ma robić? Przecie koń to nie żołnierz, na którego słowem czy przykładem można oddziaływać, wpłynąć i wywołać wysiłek. Obiecali, że nadeślą, już całą dobę czeka i dłużej nie może. Po drodze ani kupi ani zarekwiruje, bo nikt nigdzie owsa nie ma.

Po pozostawieniu gospodarza z jego myślami i jego męczarnią i po powrocie do swojego pokoju, długo nie mogę zasnąć, przeżywam najświeższe wrażenia. Byłem przecie u Beliny, którego dotychczas znałem tylko z pieśni i legendy, o którym sam z młodzieżą rzemieślniczą tyle razy śpiewałem:

*Hej tam od Krakowa modra Wisła płynie,
Szemrzą fale szemrzą piosnki o Belinie,
Piosnki o Belinie i o jego sławie,
Wyjm, Belino, swą szabelkę, prowadź ku Warszawie*

lub:

*Przybyli ulani pod okienko,
Pukają, wołają „puść panienko“,
O Jezu, a cóż to za wojacy?
— Otwieraj, nie bój się, beliniacy!
O Jezu! Dokądże Bóg prowadzi?
— Warszawę odwiedzić myśmy radzi,
A stamtąd już droga nam gotowa
Do serca polskości, do Krakowa.
Gdy Kraków odwiedzim już nam pilno
Odwiedzić prastare nasze Wilno.*

I oto sen się iści. Belina w drodze na Wilno. Ale przed chwilą z ust jego słyszałem, że iść dalej nie może, nie ma owsa, a każda godzina zwłoki zmniejsza szanse zwycięstwa. Bo zwycięstwo, to zaskoczenie wroga. Zасыpiam — i o szczęście, jest owies, jest dużo owsa. Dźwigam worki, a takie one ciężkie... Kupuję ja, pomaga mi w tem żona moja, pomagają współpracownicy składu. Wtem trwoga: chować, chować owies, bolszewicy chcą odebrać. Zbudziłem się. Nie, bolszewików niema, ale niema i owsa. Uspokoilem się, zasypiam i znowu z owsem mam do czynienia. I tak przez całą, zresztą krótką noc.

Dotychczas nie zdaję sobie sprawy, czy sny te były wywołane przez słowa Beliny, czy też przez te rzeczy materialne, które w obu postaciach — stałej i płynnej — znajdowały się na stole jego, a których bez wprawy i przyzwyczajenia, uszczknąłem nieco.

Ponieważ był to tydzień, w którym człowiekowi najzupełniej wystarczała czwarta część normalnego snu (a i jadła również) więc pomimo, iż dosyć późno wróciłem do swojego pokoju, nieprędko zasnąłem i nietęgo spałem, nazajutrz raniutko już byłem na nogach i asystowałem z amatorstwa i wypadkowo, przy rozdawaniu szabel nowo-upieczonym ułanom, a może i żołnierzom artylerji konnej *).

Z wielką radością chwyтали żołnierzykowie za szabelki i, chociaż wszystkie one były jednakowe,

---

*) Tych nowo-upieczonych t. j. wcielonych do szeregu po sześciotygodniowym zaledwie ćwiczeniu, kolumna pchnięta ręką Naczelnika na Wilno, zawierała 50 proc., czyli około pół tysiąca ludzi. Radzę jednak przyszłym historykom nie opierać się na tych danych, gdyż za ścisłość nie ręczę.

każdy jednak starał się dobrać sobie do ręki i próbując, każdy zażarcie ciął powietrze.

Dowiedziałem się, iż to była tragedia żołnierzyków, że wyjechali na wojnę bez szabel przy boku. Wprawdzie obiecywano, że nim przyjdzie do spotkania z wrogiem mieć je będą, tymczasem jednak byli niemiłosiernie przez starszych, mających szable, wyśmiewani.

* * *

Nie wiem, czy to wówczas, kiedy byłem zajęty kupowaniem owsa, czy też kiedy przyglądałem się rozdawaniu żołnierzom szabel, zjechała do pałacu, zajmując główną salę na piętrze, Ekspozytura Naczelnego Dowództwa z kapitanem Sławkiem na czele, a z nią razem, chociaż w nieznaczej ilości, owies dla Beliny. Mógł więc ruszyć, tembardziej, że Naczelnny Wódz oddał mu także owies, który miał dla swoich koni, a przybyły razem z Ekspozyturą ziemianin z pod Wilna p. Witold Przegaliński solennie zapewnił, że, gdy się tylko nieco zbliżą do Wilna, wymknie się na-przód i, znając tam wszystkich, zdobędzie ilość brakującą.

Zaledwie zdążyłem przedstawić się mojej władzy (rozkazem Naczelnego Wodza przydzielony zostałem do Ekspozytury Naczelnego Dowództwa, tak opiewa legitymacja), gdy dowiaduję się, że w miasteczku odpoczywa kurjerka, która dąży z Wilna do Warszawy. Ponieważ czas, oznaczony na wyjazd, pozwala jeszcze na to, skoczyłem do o wiorstę odległego miasteczka, odnalazłem tę kurjerkę i od niej dowiedziałem się, że żona moja już jest na wolności i że oprócz niej zwolnieni zostali dwaj synowcy moi oraz pracownicy

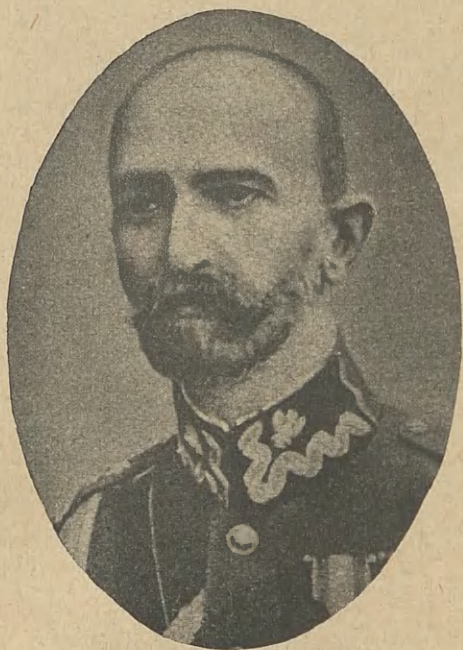

składu. W więzieniu zatrzymano tylko szwagierkę i bratanicę. Wiadomość o uwolnieniu żony sprawiła mi wielką ulgę, bowiem stan jej zdrowia w więziennych warunkach niepokoił mię bardzo.

Przybyła Ekspozytura stanowiła sporą gromadkę ludzi. Jakie znaczenie przywiązywał Naczelnik do wyprawy wileńskiej można sądzić z tego, jakich ludzi do niej użył. Więc oprócz kapitana Sławka, który jak już zaznaczyłem stał na czele Ekspozytury, należeli do niej: Prystor, Świtalski, Piskor, Jędrzejewicz Janusz. Oprócz wymienionych, którzy byli bliższymi współpracownikami Naczelnika oraz p. p. Jana Piłsudskiego, Witolda Abramowicza, por. Kirtiklisa, należeli jeszcze do grupy Ekspozytury: chorąży, czy podchorąży Jeleniewski, dwaj młodzi publicyści w mundurach, mający zaraz zakrzętnąć się nad wydawaniem dziennika polskiego w Wilnie, którego właśnie ja mam być administratorem i firmowym wydawcą — pp. Biernacki i Świerszczewski, młody żyd — publicysta w mundurze — Laks, który miał nawiązać kontakt z prasą żydowską, jeżeliby taka powstała i być jej cenzorem, oraz inni, nazwiska których wypadły mi z pamięci.

Tak coś około godziny 9 rano cała Ekspozytura wraz ze wszystkimi bagażami poczęła się pakować na duże samochody ciężarowe, ale na tych samochodach niedaleką odbyliśmy drogę. Wyjechaliśmy tylko na wielki trakt, bodaj że łączący Grodno z Lidą i tam przeładowano wszystko na wojskowe wozy, zaprzężone w konie.

Przybliżając się do traktu, zobaczyłem długą kolumnę artylerji i kawalerji. Dział było tylko dwa, ale

Kapitan Walery Sławek.

były karabiny maszynowe i dużo wozów z amunicją, Ja, co dotąd ciągle słyszałem o garstce wojska, skierowanej na Wilno, zobaczyłem, że na oko to i ta garstka poważnie wygląda.

Długo stoimy. Dowiaduję się, że Belinę już tutaj na trakcie, spotkała przykra niespodzianka. Oto podobno przyjechał jakiś rotmistrz z rozkazem udzielenia stu pięćdziesięciu ułanów pod Lidę.

Następnym etapem miał być majątek O'Brien de Lacy „Papiernia“ położony na stronie od wielkich dróg. Dzięki dobrym koniom, należącym do grupy która nazajutrz rano miała rozpocząć operacje przeciw Lidzie, tudzież dobrej drodze, niebawem byliśmy w „Papierni“. W dalszej drodze już tak szybko posuwać się nie będziemy. Już nie samochody ciężarowe, nie duże wozy wojskowe, zaprzężone w silne konie, ale najmarniejsze furmaneczki z rekwizycji pociągną nas i bagaż Ekspozytury, a w tem zakonspirowane moje produkty i towary: jeden worek cukru, trzy worki mąki, około centnara podwójnego masła, wędlinę, orły, pogonie, i wiele, wiele innych rzeczy przeznaczonych na użytek publiczny w Wilnie wyzwolonem.

* * *

W „Papierni“ dłuższy popas. Dopiero przed wieczorem mamy stąd wyjechać. Trzeba czemś pożytecznym czas zapełnić. P. Witold, p. Jan i ja przypominamy sobie, że, uczestnicząc w wyprawie wojennej, nietylko że nie umiemy strzelać z karabinu, lecz nie znamy nawet konstrukcji jego. Przekształcenia nas na strzelców podejmuje się por. Janusz Jędrzejewicz. Z zapasami amunicji, posiadanej przez Ekspozyturę,

jest tak kuso że, chociaż chodzi o taki materiał na strzelców jak my trzej, to jednak na cały kurs tej nauki, łącznie z wystrzałami samego instruktora, p. Jędrzejewicz dostaje, czy sam bierze 25 naboí... I jak wobec tego marzyć o świetnem zwycięstwie?

Wychodzimy za obręb dworu i tam się wpierv zaznajamiamy z maszyneryją karabinu, ze sposobami jego użycia i wkońcu uczymy się strzelania. Rezultaty nauki były niezłe. Jeżeli wziąć za „doskonałe“ celność strzałów samego instruktora, to należało przyznać, że każdy z nas jest zdolnym uczniem i każdy trafi w bolszewilka, — oczywiście przy odrobinie dobrej woli z jego (bolszewika) strony. Na szczęście jednak dla wroga — karabinów dla nas nie wystarczyło.

Po powrocie do pałacu i pokrzepieniu organizmu wyczerpanego emocjami kursu strzelania, słyszę, że omawiana jest kwestja zdobycia furmanek do dalszej drogi. Dwór stoi niemal pustką i furmanek dostarczyć nie może. Trzeba je zarekwirować w wioskach. Por. Jeleniewski, który zresztą, jak to już zaznaczyłem, porucznikiem nie był, a tytułowaliśmy go tak ze względu na posiadany przez niego aparat fotograficzny, dużą, jak można się było domyślać, ilość klisz no, i że każdemu dogadzało być korzystnie zdjętym, np. na koniu; otóż por. Jeleniewski, mając przy sobie starego wygę legjonowego, wachmistrza Wagnera, podaje kapitanowi Sławkowi projekt, żeby te chłopskie furmanki, które się ledwie wloką, opóźniają marsze, chociaż częściowo zastąpić dworskimi parokonnemi wozami.

— Dobrze, odpowiada Kapitan, ale skąd je wziąć?

— Wziąć można. Stąd niedaleko — bo ja te stro ny znam — jest majątek Lebiodka Panny Iwanowskiej, siostry Pana Jerzego. Pan Kapitan wie, tego co to w Warszawie. Ot, jabym z Wagnerem przedziutko konno podskoczył, tam, u niej gospodarstwo nie zniszczone i ona chętnie da dwa wozy.

— Lepiej trzy — wtrąca Wagner.

— Da i trzy. Dowiozę do samego Wilna i o obrok nie trzeba będzie się starać, zabiorą swój.

Wagner gorąco projekt ten popiera.

Kapitan, po namyśle i poinformowaniu się, jak prędko mogą być zpowrotem, zgadza się, każe jechać i sprawić się jak najprędzej.

— Ależ my piorunem, panie kapitanie.

Pojechali.

Upływa ze dwie godziny, czas najzupełniej wystarczający na powrót, ale ich niema. Upływa jeszcze godzina — niema. Na przeszlachetnej, pokieraszonej twarzy pana Kapitana odbija się coraz większy niepokój i zdenerwowanie. Zresztą wszyscy jesteśmy mocno zaniepokojeni. Pan Kapitan wydaje rozkaz rekwirowania furmanek, jakie się znajdują w pobliżu. Coraz wzrasta niepokój o porucznika Jeleniewskiego i Wagnera, wkońcu wydaje się pewnością, że z nimi coś się stało. Sądzą, i pan Kapitan jest tego zdania, że musieli się natknąć na oddział bolszewików i zostali sprzątnięci. Może tylko wzięci do niewoli?... Ale taki Wagner łatwo się nie da. Są więc bolszewicy w tych stronach... Dowództwo, jak należy przypuszczać, nie o tem nie wiedziało.

Smutni po stracie dwóch towarzyszy, poczynamy ze znacznem opóźnieniem, zbierać manatki, bo już i furmanki zarekwirowane stoją przed' gankiem.

Raptem rozlega się wołanie: Są, są, wrócili! Za chwilę widzimy ich. Chwała Bogu, cali i zdrowi. Pan Kapitan, tłumiąc radość, bierze się do ostrej reprimendy. Ci stoją z minami winowajców i ani pary z ust.

Po burzy zapytujemy ich: cóżeście tak długo bawili?

— A kiedy tam tak przyjemnie było... — odpowiadają skruszeni.

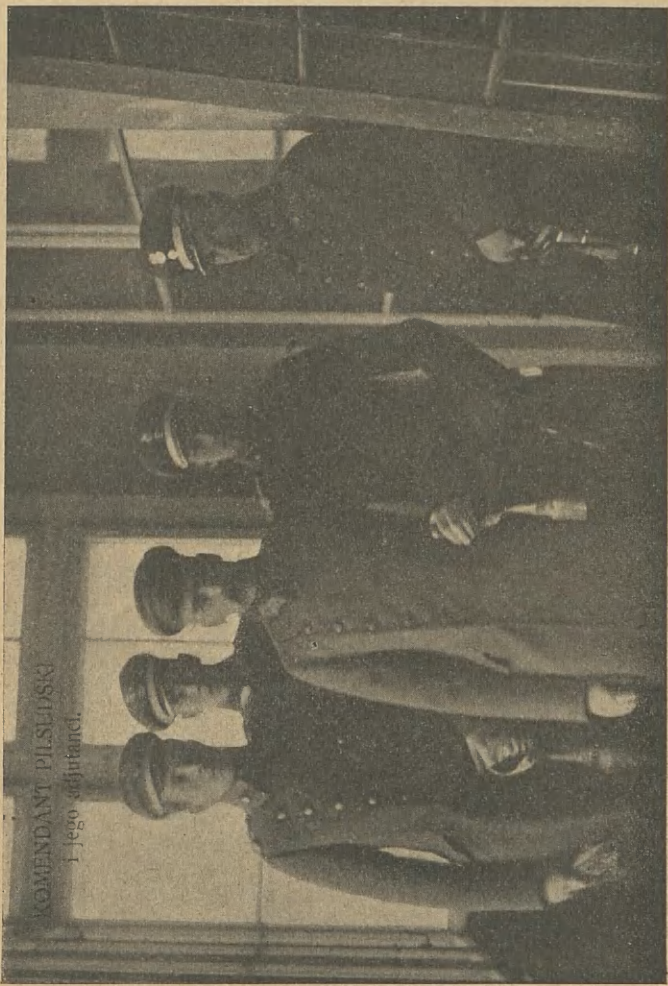
Tak spóźniony powrót kosztował nas wszystkich wielkiego niepokoju, a nawet (awanssem) zmartwienia. Lecz zato, wbrew naszym wątpliwościom, w wyniku zdobywczej wyprawy — przyprowadzili ze sobą, wojacy nie tylko dwa, zaopatrzone w paszę parokonne wozy, lecz nadto jeszcze ślicznego wierzchowca.

Ten wierzchowiec, z uszanowanej przez okupantów stajni zawodowej w Lebiodce, był to dar panny Heleny Iwanowskiej dla Naczelnika Państwa. Przypuszczano wprawdzie, że ten dar został, przez gorących wielbicieli Komendanta, „zafasowany“, ale były to tylko domysły i w dodatku złośliwe.

* * *

Ruszyliśmy dalej wieczorem. Jak spędziliśmy tę noc — nie nie pamiętam. Ze względu na małą przebyłą przestrzeń, sędzę że musieliśmy gdzieś długo stać i — spać na wozach. Kiedy rozedniało, a była to środa dnia 16 kwietnia, Ekspozytura złączona z całą Kolumną i mająca miejsce tuż za działami i amunicją,

KOMENDANT PILSUDSKI
i jego adiutanci.

Naczelnik z adiutantami.

zbliżała się do Myta nad Dzitwą, gdzie, jak się dowiedziałem, Naczelny Wódz dokonać ma przeglądu Kolumny, ciągnącej na Wilno.

Tuż za mostem, po lewej stronie, o jakieś trzydzieści — czterdzieści kroków od drogi, którą posuwała się Kolumna, stał Naczelny Wódz z grupą młodych adjutantów i, dokonując przeglądu, jednocześnie prowadził z nimi wesołą, gęsto przeplataną nie tylko śmiechem adjutantów, lecz i swoim, rozmowę. Wspominam o tem, gdyż ten śmiech wesoły i swobodny miał dla całej Kolumny wprost magiczny skutek. Taką wszystkich zaraził beztroską i wesołością, że przez całą resztę drogi pławiliśmy się w tej atmosferze jak ryba w wodzie.

Niech to będzie zapisane na wieczną chwałę Myta, że drugiego takiego błota, jakie Kolumna w niem miała do przebycia, nie było na całej długiej drodze, od Różanki aż do celu wyprawy. Często ludzie, gdy mówią o błocie, szafują takim określeniem jak: po osie wozom, lub po brzuchy koniom, zawsze jednak w tem tkwi mniejsza lub większa przesada, ale do błota w Mycie te określenia mogły być zastosowane bez obawy najmniejszej przesady. Jakichże to wysiłków kosztowało konie i ludzi, żeby działa i amunicję z tej otchłani wydostać!

Wkrótce po wydostaniu się z Myta auto Naczelnego Wodza ominęło nas i popędziło w kierunku Lidy, którą my boczną drogą mamy ominąć.

Po krótkiej chwili ciszę poranku wstrząsnęły wystrzały armatnie, a jednocześnie jakby tworząc dla nich tło, odezwało się gęste ujadanie karabinów maszynowych oraz bębnienie ręcznych.

To Rydz-Śmigły wziął się do bolszewików w Lidzie.

Dzięki naszym konikom z rekwizycji, wojsko nas porzuciło i poszło. Osłonięci pasmem wzgórz, jedziemy przy szalonej i wciąż wzrastającej strzelaninie, a tak bliskiej, że aż dziwnem się zdaje, że i głosów ludzkich z pola walki nie słyszymy.

Żeby dać odetchnąć koniom a i samym trochę się posilić, zatrzymaliśmy się przy jakiejś chałupie z kuźnią, w punkcie bodaj najbliższym chwilowego obiektu walki t. j. koszar. Osłania nas wzgórze. Walka coraz się wzmacza. Ciekawe, jak to wygląda? Żeby się znaleźć na wzgórzu, możnaby zobaczyć. Pokusa wielka. Jakoż nie wytrzymał p. Witold i kopnął się, a p. Jan i ja za nim. Wbiegliśmy na płaskowzgórze. Jesteśmy w miejscu, skąd przed godziną czy dwiema rozpoczął się atak piechoty na koszary, pełno tutaj świeżutkich jamek strzeleckich i wystrzelonych naboju. Płac boju coś jednak przed oczami naszymi zasłania. Szukamy miejsca otwartego, gdy w tem błysk, wstrząs, straszny huk i momentalnie między nami a Lidą wyrasta czarna góra. My do odwrotu! Drogę do przebycia mieliśmy bardzo krótką.

W obozie naszym zamieszanie. Komenda: do koni! Od kapitana Sławka obrywamy kilka energicznych słów, żeśmy wleźli na górę i spowodowali posłanie granatu; że mogą być dalsze.

Za małą chwilę już jedziemy.

Nie możemy oderwać oczu od tej góry, która raptem przed oczami naszymi wyrosła i jeszcze rośnie. Jest coraz wyższa i szersza, wreszcie odrywa się od ziemi i majestatycznie płynie z wiatrem. Po paru

Dowódzca frontu Wileńskiego — Rydz-Śmigły.

kwadransach tak się podniosła i rozszerzyła, że stała się podobna do wielkiej chmury.

Ponieważ płynie niemal po drodze z nami — my na Żyrmuny, ona na Mołodeczno — więc przez dłuższy czas jest przez nas obserwowana.

Strzelanina pod Lidą nie ustaje i chociaż daleko już jesteśmy, wciąż jeszcze, zwłaszcza działa i karabiny maszynowe, słyszymy najwyraźniej.

Pali nas ciekawość, jak tam naszym poszło, ale znikąd żadnej wiadomości. Dopiero dobrze po południu, nie pamiętam w jakim punkcie naszej drogi, dogonił nas goniec z pod Lidy. Dowiadujemy się, że miasto jeszcze nie wzięte, ale lada chwila powinno to nastąpić, że poniesiono dotkliwą stratę w oficerach, podobno 13 zabitych i rannych, i wreszcie że ten wybuch to nie granat posłany żeby nam trzem gnaty przetrącić, lecz wysadzenie w powietrze, celnym strzałem naszej artylerji, dwóch wagonów amunicji w bolszewickim pociągu pancernym.

Niesłusznie zatem oberwaliśmy od pana Kapitana.

* * *

Już dosyć późnym wieczorem zatrzymujemy się na noc w dużej tak zwanej okolicy szlacheckiej — „Sokoły“. P. Witold, p. Jan i ja szukamy przytułku dla siebie, ale wszystkie kąty zajęte już są przez tych, którzy przed nami przybyli. W tem poszukiwaniu pomagało nam kilku żołnierzyków i właśnie jednemu z nich powiodło się. Przybiega i melduje, że znalazł dwa pokoje niezajęte, tylko w jednym z nich mieszka gospodyni, ale sama.

— Nie szkodzi, nie szkodzi żołnierzyku kochany, prowadź, a prędko, żeby kto inny nie zajął.

Przychodzimy. Istotnie jest tak, jak powiedziano — dwa pokoje. W drugim, dalszym, lokuje się gospodyni a w pierwszym od wejścia my się rozkładamy. Żołnierzyk skądś dostarczył odrobinę słomy i jesteśmy zupełnie zadowoleni. Słyszymy, że gospodyni nie śpi, wypada więc przedstawić się. Puszczamy w ruch grzebyki i — puk, puk. Delikatny głosik zaprasza do wejścia. Wchodzimy; pani gospodyni w łóżku. Witamy i przepraszamy. Z odpowiedzi dowiadujemy się że jest niezdrowa.

— Co takiego?

— A tyfus, tyfus plamisty: ot już trzy tygodnie... odpowiada słabym głosem.

To zmienia nastrój. Życzymy dobrej nocy i wycofujemy się do swojego pokoju. Co robić? Jesteśmy zmęczeni, pokój czysty, schludny. E, co Bóg da to będzie. Zostajemy.

* * *

Czwartek, 17 kwietnia, był dla nas najprzyjemniejszym dniem z całego tego tygodnia. Złożyło się na to kilka okoliczności: ładna i ciepła pogoda, która dotychczas nie bardzo się o nas troszczyła, ciekawsza okolica, no i to wreszcie, że przez dzień cały posuwaliśmy się w środku buchającej radością życia kolumny wojsk. Dopiero pod wieczór, zawsze z tego samego powodu t. j. z powodu naszych koni, które tylko w drodze wielkiego dla nich komplementu można było koźmi nazywać (a innych po okupacji niemieckiej nie było), zostaliśmy przez wojsko opuszczeni i pozostawieni samym sobie.

Pierwszy dłuższy popas mieliśmy tego dnia w Bieniakoniach, stolicy p. Wacława Łastowskiego, kie rownika szeroko znanej Bieniakońskiej Rolniczej Sta- cji Doświadczalnej. Już przy wjeździe do miasteczka zauważyłem że coś się w niem niezwykłego dzieje. Na rynku, przed kościołem, tłum odświętnie ubranej ludności, powiewają chorągwie i, tak mi się dzisiaj przypomina, brzmi pieśń „Boże coś Polskę“. Spotkali Belinę a teraz spotykają kapitana Sławka.

Takie oczywiście honory okazują tylko figurom naczelnym ale serce i radość — wszystkim.

Dotychczas obserwując tych ludzi, z którymi po drodze od „Papierni“ do Bieniakoń wypadło się zet- knąć, zawsze w ich twarzach widziałem albo przera- żenie, wywołane prawdopodobnie obawą że ot resztki zabiorą, lub też i to bodaj najczęściej — kompletną apatję ludzi do tego stopnia umęczonych, wygłodzo- nych, obrabowanych ze wszystkiego co stanowiło ich własność, że już na nic reagować nie mogą *).

Na żołnierzach robiło to wrażenie chłodu i obojęt- ności. Zupełnie inaczej wyobrażali oni stosunek do nich ludności, którą właśnie idą wyzwalać. Dopiero w Bieniakoniach odczuło wojsko, że przychodzi do swoich.

* * *

Muszę tu wspomnieć o paru ciekawszych scenach z popasu w Bieniakoniach, których naocznym byłem świadkiem.

---

*) Przeszło trzy lata trwająca, wprost koszmarna, okupacja niemiecka doprowadziła ludność całego kraju do bezbrzeżnej nędzy, ale ta nędza, te męczarnie i poniewierka, które ludność wiejska, zamieszkała w pobliżu dróg większych, przenieść mu- siała — przechodzą wszelkie pojęcie.

W poszukiwaniu szklanki mleka, która tem sympatyczniej zarysowywała się w wyobraźni mojej, że już od wczoraj miałem niezaspokojony apetyt (apetyt wogóle a nietylko do mleka), znalazłem się w pewnej chacie na skraju miasteczka. Zastaję tam bardzo młodego żołnierza - inteligenta, który w tym samym co i ja celu przyszedł. Uradowana staruszka naląła mu kubek mleka, położyła kromkę chleba, ale żołnierz tego nie tyka, chce wpierw zapłacić. Kobieta na to się nie zgadza, oburza się, on nie ustępuje i powstaje sprzeczka, do której się i ja wtrącam. Staram się wytłumaczyć żołnierzowi, że jest przecie u rodaków, że gospodyni widzi w nim miłego gościa itd. itd. Skutku to jednak nie odniosło żadnego. Żołnierz, narzekając że jest „taki głodny“ poszedł dalej, a staruszkę, do łez zmartwioną, ja pocieszyłem wypijając podwójną porcję mleka.

Do przechadzającego się po rynku Beliny podchodzi żołnierz z żydkiem w rękę i melduje, że przypro-wadza bolszewika, którego rzekomo, ludność mu wydała. Żyd namiętnie przeciw nazwaniu go bolszewi-kiem protestuje.

— Kto bolszewik? Ja bolszewik? Mnie zna i pan ksiądz i wszyscy. Proszę spytać.

Jakoż istotnie na bolszewika nie wygląda. Myślę: jeżeli go zna pan ksiądz, to może zna i pan Łastowski. Właśnie tylko co był tutaj, rozmawiał z Beliną. Rozglądam się, spostrzegam, łapię, przyprowadzam. Tak jest, Łastowski zna go dobrze, to porządny i pracowity człowiek, ręczy że bolszewikiem nie jest, że to ktoś przez złość prawdopodobnie wskazał na niego.

Belina zadawałnia się tem i każe żydka puścić wolno. On jednak nie odchodzi. Łastowski trąca go i mówi: idź już, idź. Ale żydek zwraca się do Beliny i głosem zażenowanym mówi:

— Niech pan Jenerał zobaczy, jakie on mnie dał buty...

Spojrzałem i ja na nie; — całkowicie u schyłku swojego żywota.

— Kto tobie dał buty? — pyta Belina.

— Nu on, ten żołnierz; — on uwziół moje dobre a dał te. Jak ja w nich do domu pójdę.

— Zabrałeś jemu buty? pyta Belina żołnierza

Ten melduje posłusznie że istotnie zabrał, myślał bowiem że już mu nie będą potrzebne.

Tranzakcja natychmiast została unieważniona, żołnierz na oczekaniu coś niecoś oberwał od Beliny a Żyd, rad z odzyskanych butów, poszedł do domu.

Belina, przez miejscowych ludzi robi wywiad na pobliskiej stacji kolejowej, czy tam nie słychać czegoś o piechocie na Wilno, ale, niestety, cicho i głucho pod względem tych wiadomości.

W południe, pożegnawszy bliskie sercu Biernakonie, Kolumna pociągnęła dalej. Marsz tego dnia pozostawił w pamięci dużo niezatartych wspomnień. Np. ciągniemy brzegiem Puszczy Rudnickiej. Szeroka jasna droga na znacznej przestrzeni łagodnie wznosi się w górę. Po niej, długim jak okiem sięgnąć, ukwieconem chorągiewkami ułanów pasmem, płynie wojsko, wojsko Polskie. Patrzcie oczy, raduj się serce.

Brzmi śpiew:

*Hej tam przez łany jadą ulany,
Ulany, ulany, ulany,
A na ich przedzie Belina jedzie,
Belina, Belina, Belina.*

Gdybym nie znał tej piosenki od lat paru, sądziłbym, że ją chłopaki zaimprovizowali, bo to zupełnie jest tak jak śpiewają: i łany i ulany i Belina na przedzie.

W innym miejscu wachmistrz Wagner ze swoim koniem, jak widać, takim trzpiotem jak i on sam, nie przerywając marszu, daje, ku rozrywce swoich towarzyszy, widowisko: jak np. Wagner ucieka a koń go goni lub odwrotnie: ucieka koń a goni Wagner i t. d.

Nastrój wojska wesoły i beztroski: dowcipy, żarty, dokazywania. Śpiewy bez przerwy brzmią przez całą długość Kolumny.

Oddział, obok którego jadę na wózku lub maszeruję pieszo, ma duży repertuar piosenek i śpiewa wcale dobrze. Pomimo wesołego nastroju, śpiewają również piosenki z odcieniem smutku w słowach i w melodji, np. „O mój rozmarynie“, lub:

*Zakwitaty pęki białych róż
Wróc Jasieńku z tej wojenki, wróc;
Wróc, ucałuj jak za dawnych lat,
Dam ci białej róży najpiękniejszy kwiat.*

Mam nawet wrażenie, że ta właśnie piosnka najbardziej się im samym podoba. I mnie również.

* * *

Pod wieczór, minawszy różne Wielkie i Małe Sołeczniki, w celu przerzucenia się na inny trakt, Kolumna skręciła na małą drogę od wioski do wioski, która ostatecznie ma nas doprowadzić do Turgiel.

Ostatni przed Wilnem dłuższy, całodzienny wypoczynek, jak wojsko tak również i nasza grupa (Ekspozytura Nacz. Dow.) mają mieć w Turgielach i Pawłowie. Cała Kolumna tam się śpieszy, ale nam się jakoś nie wiedzie i coraz dalej zostajemy za wojskiem. Słabe, drobne koniki naszych furmanek tak się zmęczyły, że coraz częściej któryś z nich staje i dalej iść nie chce. Używamy różnych znajdujących się pod ręką argumentów, żeby opornego nakłonić do dalszego marszu, ale to coraz rzadziej osiąga jakiś krótkotrwały skutek. Gospodarz, właściciel takiego konika, płacze, rzuca się do nóg, prosi, żeby go zwolnić, że jego „kabyłka zdochnie a tu wiasna, arać, baranawać treba“, no i chcąc nie chcąc, trzeba bagaże z tego wozu przenosić i pomimo protestów ładować na inne wozy, których konie jeszcze się jakoś wloką. Pod zwiększonym jednak ciężarem i te poczynają stawać. Wkońcu, już dośyć późnym wieczorem, następuje całkowity pod tym względem kryzys i pan Kapitan daje rozkaz zatrzymania się na noc w przydrożnej eks-karczemce, jaka się nam szczęśliwie nawinęła. Eskorty wojskowej żadnej, wszyscy w ciemności odrywali się od nas i poszli.

Ponieważ deszcz mżył, więc część bagażu, wraz z wilgością, jak np. moją mąkę i cukier, przenosimy pod dach, reszta, a w tem i ciężki skarbiec (o którym zresztą niewiele wie), zostaje na wozach.

Sprawę posiłku odkładamy do dnia następnego. Na skutek otrzymanego rozkazu pewni członkowie grupy pojedynczo, bowiem jeden tylko był karabin, na ochotnika po godzinie mają stać przed karczmą na warcie i czuwać nad bezpieczeństwem życia i mienia,

wówczas gdy pozostali, leżąc pokotem na niezbyt czy-
stej podłodze w karczemce, będą się oddawać słod-
kiemu wypoczynkowi.

Moja kolejka wypadła na godzinę pierwszą czy
drugą po północy.

Ta służba Najjaśniejszej Rzeczypospolitej była,
pomimo brzydkiej pogody, tak przyjemna, w takie
pograżyłem się rozmyślenia i marzenia, że gdy spoj-
rzałem na zegarek czy nie czas na zmianę, okazało
się że już upłynęła godzina i czterdzieści minut.
Samowolnie więc dobrałem sobie jeszcze dwadzieścia
minut i rozbudziłem już następnego.

Kiedy, gdzie i w jaki sposób dotarła do nas wiadomość o zajęciu we czwartek dn. 17 kwietnia Lidy—
tego nie przypominam sobie. Faktem jest, że nocując
w karczemce, już o tem wiedzieliśmy.

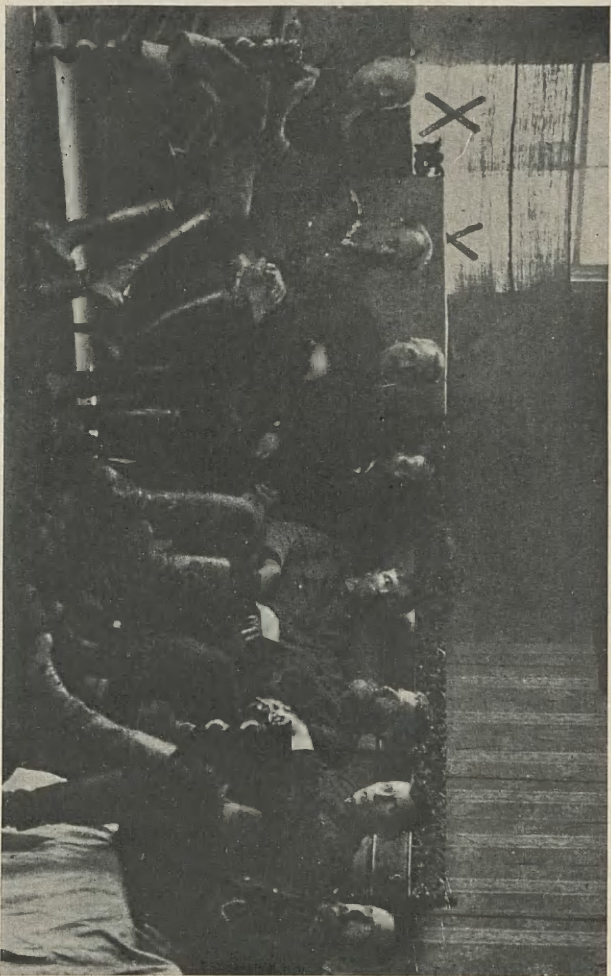
* * *

Z wyruszeniem w piątek dn. 18 kwietnia w dal-
szą drogę, ze względu na stosunkowo bliskie Turgiele
—miejsce dłuższego wypoczynku — nie śpieszyliśmy
i wypoczęliśmy dobrze, ale co do jadła, to pod tym
względem było całkiem kiepsko. Dotychczas najczę-
ściej urządzaliśmy się tak: dostawaliśmy w taki czy
inny sposób *) kartofle, czyściliśmy je — oczywiście
zgruba — gotowali, wrzucaliśmy do niej zawartość

---

*) Pod temi sposobami niech się broń Boże czytelnik nie
domyśla kradzieży lub rabunku; nie, te sposoby nie były przez
nas praktykowane. Mam na myśli dobrowolną lub przymusową
sprzedaż. Pan Kapitan za wszystko płacił i płacił bardzo hojnie
ale w tym czasie powszechnego głodu nawet za pieniądze trudno
było cokolwiek dostać. Furmanki mieliśmy też prawie zawsze
z przymusu, z rekwizycji, chociaż zawsze były hojnie opłacane.

Z BELINĄ NA WILNO. NA OSTATNIM ETAPIE.

Siedzą od strony lewej do prawej: pp. Aleksander Prystor, Janusz Jędrzejewicz, Witold Abramowicz, Witold Przegaliński, Stefan Kirikiłis, Ferdynand Ruszczyc, Zygmunt Nagrodzki i Jan Piśsudski.

2026/47

paru puszek jakichś konserw, tarliśmy te kartofle wraz z okrasą i otrzymywaliśmy, jak na głodny ząb, wcale smaczną potrawę. Ale tutaj nawet kartofli nie było gdzie dostać. O bezcennych skarbach w postaci masła, mąki, cukru, wędlin, nawet czekolady przeznaczonych na specjalne cele w wyzwolonym Wilnie a które przyczyniając tyle męczarni jechały razem z nami, narazie oprócz pana Kapitana, p. Jana i mnie nikt nie wiedział. Było to coś takiego, czego przed Wilnem nie można było tknąć. Ale oto zdarzyło się, że na jednym z poprzednich popasów czy noclegów nie dostać nie mogliśmy. Wywiezione przez niektórych z Warszawy własne, skomunizowane w drodze zapasy, były już spożyte. Gdy więc nam bardzo dokuczyl „dobry apetyt“, po odbytej z p. Kapitanem naradzie postanowiłem, oczywiście z wielkim umiarkowaniem, do tych skarbów sięgnąć, co i potem jeszcze parokrotnie w krytycznych momentach robić wypadło. Innego wyjścia i teraz nie było. Sięgnąłem, ale czy to ja byłem zbyt oszczędny, czy apetyty całego, dość licznego, grona były za duże, dosyć tego że dowiaduję się, iż por. Kirtiklis szykuje zamach na moje skarby, lansuje projekt wycofania z pod mojej dyspozycji na rzecz ogółu ujawnionej części produktów. Postanowiłem stanąć sztorcem i na zrobioną mi niebawem propozycję odpowiedziałem odmownie. Po krótkiej ale góraczej dyskusji sprawa oparła się o kapitana Sławka i rozstrzygnięta została na moją korzyść.

Po tem „zaburzeniu“ i po śniadaniu, które, świadczą się wobec Historji, nie było znowu tak bardzo skąpe, w dobrej harmonji ruszyliśmy w dalszą drogę.

Do Turgiel, zajętych przez ułanów jeszcze z wieczora, wjeżdżamy o godzinie 10 rano. Przez całą długość ulicy głównej, prowadzącej do kościoła, widzę sceny tak dobrze znane z obrazów Kossaka. Tu ułani czyszczą konie i przekomarzają się z dziewczętami a raczej bronią się przeciw atakowi dziewcząt, które, zajmwszy mocne stanowisko za płotem i o płot oparte, poddają w wątpliwość odwagę i waleczność ułanów. Tam ułan pod sporym wąsem, bez munduru, w rozchełstanej koszuli, myje konia a dziewczynki rozbawione, roześmiane, pośpiesznie windują dla niego ze studni wiadro wody, i t. d. i t. d.

Kapitan Belina ze sztabem stanął kwaterą w Pawłowie, majątku p. Wagnerowej (o jeden kilometr od Turgiel), my zaś t. j. kapitan Sławek ze swoją grupą — na plebanji u starego mojego znajomego księdza Szepeckiego.

Zaraz wyłazi kwestja obiadu. Wprawdzie w Turgielach niema takiej nędzy powojennej z jaką tylokrotnie spotykaliśmy się w czasie naszego marszu, to jednak wskutek tego że już od kilkunastu godzin są tutaj ułany, szwoleżery, artylerzyści konni, którzy przybyli z apetytem napewno nie gorszym od naszego i już duże spustoszenia w spiżarniach gospodyń musieli zrobić, sądzę, że znów trzeba będzie zajrzeć do moich zapasów. Udaję się na delikatny wywiad do rozpromienionego księdza Proboszcza. W trakcie tego wywiadu postanawiam znacznie przyczynić się do tego żeby obiad wypadł co się zowie wspaniale. Ksiądz Proboszcz wciąga do konferencji gospodynię swoją. Projektujemy makarony i oładki. Muszę zwró-

cić uwagę Sz. Czytelników, że pod względem dań i sposobu przyrządzenia byliśmy skrepowani. 18-ty kwietnia r. 1919 to był Wielki Piątek, my zaś gościliśmy pod dachem plebanji. Takie rzeczy jak słonina, boczek, szmalec, łój były stanowczo wykluczone. Uchwalamy więc makarony z mlekiem i oładki na maśle. Nie przeczułem, niestety, jakie to te oładki smoki na masło.

Jaja, dzięki nośności kur własnych księdza Proboszcza, tudzież ofiarności przedświątecznej pobożnych parafjan, w dostatecznej ilości są, mleko też się jakoś znajdzie, zaś mąkę i masło ja daję!

Rad byłem że aż z tak wspaniałym obiadem wystąpimy. Po tej rannej historii z porucznikiem Kirtiklisem, ciągle jednak wracała myśl: a może istotnie byłem za skąpy. Teraz się przynajmniej zrehabilituję.

Zawrzała praca. Gdy jedni w kuchni krzątali się, drudzy, z polecenia księdza proboszcza, z garnkami w rękach, pobiegli do okolicznych wiosek i zaścianków w poszukiwaniu mleka. Ja również nie siedziałem bezczynnie. Raz wraz wypadałem z kuchni na miasteczko w poszukiwaniu innych moich tutaj znajomych w celach bynajmniej nie bezinteresownych. Raz, gdy tak przebiegam prze rynek, widzę posuwającą się furę i kogoś głęboko „zakutanego“ w burkę, towarzyszącego jej. Ten ktoś zdaje mi się kogoś przypominać... Zabiegam drogę, przyglądam się — profesor Ferdynand Ruszczyk! Co za przyjemne spotkanie. Profesor jedzie do rodziny swojej w Wilnie na Święta. Teraz oczywiście pojedzie razem z nami. Ciągnę go na naszą kwaterę, gdzie znajduje kilku znajomych.

Praca w kuchni poszła tak sprawnie, że już w parę godzin z mis i waz, zawierających biały jak mleko makaron, buchała para na stole. Ale makaronu nie wystarczyło i trzeba było dosztukować zacierką. Lecz że i ta, jak makaron, była bogato bielona mlekiem, -- smakowała szalenie.

Po zupie, dla większości biesiadników pierwszej od pięciu dni, nastąpiły oładki, wyrzucane na talerze przy ścisłym przestrzeganiu kolejności — wprost z patelni. Taki sposób podawania miał tę dobrą dla biesiadników stronę, że każdy z nich po spożyciu swoich mógł się przyglądać innym jedzącym i gdy po 15 czy 20 minutach dochodziła do niego kolejka następnej patelni z oładkami, miał apetyt restytuowany do pełnych stu procent. Ja nie mogłem na długo zasiadać do stołu, musiałem pilnować porządku, sprawności roboty, no i tego, żeby ciekawi, których coraz więcej zbierało się w kuchni i przejściach, mniej chwyтали oładki z talerzów i patelni. Obiad spożywany z wielkim zadowoleniem, wśród gwaru i wesołości, zaciągnął się. Po trzech czy czterech godzinach p. Kapitan, spółuczestnik biesiady, począł się niecierpliwić, gdyż czas było szykować się do końcowego etapu wyprawy i narzekał, że tak marudzę. Trudno, wielkie uczyty zwykle długo trwają. Zresztą wkrótce o końcu obiadu zadecydowało całkowite wyczerpanie się ciasta w dzieżce.

* * *

Kolumna ma się sformować w Pawłowie, dokąd właśnie po skończonym obiedzie kapitan Sławek niezwłocznie się udał. Z szarż oficerskich pozostają z na-

Kapitan W. Sławek oraz pp. A. Prystor i W. Abramowicz w drodze do Wilna.

mi tylko dwaj porucznicy: pp. Jędrzejewicz i Kirtiklis oraz napoły wojskowy napoły cywil — p. Al. Prystor.

Po naładowaniu furmanek nb. znacznie lepszych od wszystkich poprzednich dających mocne podstawy do nadziei, że tym razem i my, cywile, będziemy jazdą (taką... na wozach), żegnamy gościnne progi plebanji i jej uprzejmego gospodarza by się udać w stronę Pawłowa. Po drodze dowiadujemy się, że Kolumna wyruszy dopiero o zmierzchu. Nie chcąc przyjść tam za wcześnie, wstępujemy do sympatycznego starego, zdaje mi się, należącego do znajomych prof. Ruszczyca dworku i tam w saloniku, na olbrzymiej wiekowej kanapie rozsiadamy się (oczywiście nie cała grupa). Jest jeszcze światło. Korzysta z tego wielki amator fotografowania por. Jeleniewski i jeszcze raz, tym razem osatni przed Wilnem, bierze nas na aparat. To zdjęcie, a zdaje mi się i dwa inne, były reprodukowane ale co się stało z innymi? Panie Poruczniku, odezwij się, nie żałuj towarzyszom twoim nieśmiertelności!

Kolumnę sformowano, jak sądzę, z uwzględnieniem walki w drodze, gdyż wcale inaczej niż dotychczas to robiono. Grupa Ekspozytury znalazła się w środku. Zajmujemy swoje stanowiska na wozach i czekamy. Czekamy długo. Praca nad wykończeniem szyku wre w gorączkowym tempie.

Nareszcie skończone.

Wzdłuż kolumny przejeżdża kpt. Sławek i głosem jak stal twardym raz po raz zapowiada:

— Nie rozmawiać głośno, nie palić. Za niezastosowanie się — kula w łeb.

Powiało powagą sytuacji. Tak, to się już zbliża krwawy finał naszej odbytej w chłodzie i głodzie, bez snu i wypoczynku, a pomimo to tak wesołej, tak niezapomnianej „wycieczki“. Już tylko 5 mil dzieli nas od Wilna. Raniutko powinniśmy być tam.

Za chwilę Kolumna rusza.

Cisza jak makiem zasiał, słychać tylko chrzęst wozów i parskanie koni. Na tych, jak już o tem wiemy, i sam Belina wpłynąć nie może.

Mamy przykrycie zbrojne nie tylko z przodu i tyłu naszego obozu, lecz i z obu boków. Prawdopodobnie ze względu na skarbiec.

Z różnych zarządzeń żołnierze wywnioskowali, że walka rozpocznie się zaraz po opuszczeniu Pawłowa, ale oto mija godzina, druga i — nic. Nakazana cisza powoli ustępuje miejsca cichemu gwarowi. Ułani, utrzymujący łączność pomiędzy przodem i tyłem Kolumny i co chwila przebiegający bokiem gościńca, tak zwaną palisadą, przy każdym potknięciu się konia lub zaczepieniu o gałąź brzozy, klną już całkiem głośno. Starzy żołnierze, chociaż przeważnie tak młodzi ludzie, poczynają się już niecierpliwić. „Gdzie ci bolszewicy?“ — pytają. — „Dojdziemy do samego Wilna i ich nie zobaczymy“:

Gdy Kolumna minęła już Rakańce, raptem w pewnym oddaleniu od drogi, po lewej stronie rozlega się jeden, drugi strzał, chwila ciszy i znowu trzy czy cztery strzały. Komenda: baczność, i za chwilę słyszemy tętent kilku koni, mknących w stronę, skąd doleciały odgłosy strzałów.

Kilka minut nerwowego wyczekiwania i wysłani na wywiad wracają.

Był to napad bandycki na jakiegoś gospodarza.

Po niejakiem czasie zdaje mi się samo Dowództwo doszło do wniosku, że bolszewicy, nie spodziewając się gości, najspokojniej śpią sobie w Wilnie.

W Rudominie, w którem stajemy po północy, krótki popas i zmiana szyku Kolumny. Oddziały, które szły za nami, mijają nas i wkrótce wraz z całym wojskiem odchodzą. Widzimy, że gromadka nasza przerzedziła się. Przedewszystkiem zabrakło obu poruczników, a nawet jeden z dwóch ordynansów, którzy byli przy Ekspozyturze, zdobywszy jakoś karabin — zemknął. My jeszcze zostajemy. Kościół oświetlony. Idziemy tam. Gromadka ludzi modli się u Grobu Chrystusa i śpiewa Gorzkie Żale. Z ogromnem zdziwieniem przyglądają się nam: wśród nocy tylu nieznanym ludzi... Skąd, poco?

Jedziemy dalej.

Ciszy nocnej nie przerywa a więc wszystko dobrze.

Dnieje. Rozpoczyna się historyczny, zwłaszcza dla Wilna, dzień 19 kwietnia r. 1919.

Dłuższy — nie popas ale tylko postój mamy przy jakimś zaścianeczku, skąd właśnie drogą, idącą w prawo, udał się oddział ułanów, podobno trzydziestu, w celu zniszczenia toru linii kolejowej idącej z Wilna do Mińska. Oglądamy na bocznej wąskiej drodze świeżutkie ślady kilkudziesięciu koni.

W zaścianku ludzie nie śpią i są ogromnie pod-ekscytowani wypadkami chwili.

O w pół do piątej dochodzą nas echa pierwszych wystrzałów. Zaatakowano dworzec kolejowy.

W przeciwieństwie do początków walki pod Lidą, gdzie się rozpoczęło od gęstego ognia odrazu, tutaj idzie jakoś leniwie: dwa, trzy strzały i chwila ciszy. Poczyna się jednak ożywiać, a im dalej, tem bardziej. Za jakąś godzinę już strzelanina gęsta. Odzywają się nawet karabiny maszynowe. Jeden z obecnych towarzyszy podróży, rozróżnia po dźwięku i powiada: o, teraz nasz, a teraz bolszewicki. Czy istotnie tak było, jak mówił — nie miałem możliwości sprawdzić.

Dusze nasze rwą się do Wilna, ale kazano w zupełnej gotowości do jazdy stać tutaj i czekać rozkazu. Furmanki ustawione zostały frontem ku przebytej drodze, a to na wypadek niepowodzenia i cofania się, żeby przy zawracaniu koni, nie stworzyć przeszkody.

Wymykamy się — my trzej cywile — na pobliskie wzgórze, (o, niepoprawni!). Bębnienie wystrzałów było tutaj wyraźniejsze ale napróżno wycięliśmy wzrok, wkładając weń całą duszę — dojrzeć tego, co się działo na ulicach Wilna — nie mogliśmy. Nie było to, co prawda, zadaniem łatwym, gdyż z tego punktu, na którym staliśmy, nawet najwyższych wież kościelnych wcale widać nie było.

Po bardzo długiem oczekiwaniu na rozkaz dalszej jazdy nareszcie ruszamy. Jest godzina 9-ta. Za kwadrans zbliżamy się do Lipówki, przedmieścia Wilna.

Na górze, w miejscu, gdzie się droga załamuje i schodzi w dół, stoją dwa działa, towarzyszki naszej podróży i grzmią w stronę miasta.

— Co, miasto bombardujecie? — pytamy przeżeni.

— Nie, pociski przerzucamy, — odpowiadają uprzejmie. My tylko straszymy bolszewików. Niech myślą, że jest nie tylko kawalerja, ale i piechota i artylerja i jak najprędzej uciekają.

A no, myślę sobie, niech uciekają. Ja tam za-
wzięty nie jestem.

Działa zdają się być żywymi i rozumnymi istotami, które pojęły o co chodzi, czego od nich wymagają i jak najlepiej temu odpowiedzieć pragną. Z jakim świstem, wyciem, jazgotem mknęły wyrzucane przez nie pociski, tego ten, kto nie był przy tem, wyobrazić sobie nie potrafi.

Dusza radowała się, słuchając.

Przypuszczam, co czuć musieli bolszewicy, jaką panikę na nich to rzucało...

Kochane działa!...

Nieopodal leży na ziemi oficer z obnażoną piersią.

— Ranny? — pytamy.

— Nie, uderzony w pierś przez odskakujące wstecz po wystrzale działo. Stan niebezpieczny nie jest.

Chwała Bogu!

Zjeżdżamy w dół. Już zdala widzimy ogromną szarą, zwartą, ustawioną jak do marszu w szerokim szeregu, zwróconym w stronę z której przybywamy, kolumnę jeńców. Przeważają żołnierze, ale sporo jest cywilów. Tuż za jeńcami, po lewej stronie drogi, pod stromą górą, stoją konie ułańskie. Naprzeciw, parterowy domek żydowski — kwatera Beliny. Narazie zatrzymujemy się tam.

Belina zajęty na ulicy. Przywieźli właśnie kasę bolszewicką, którą, od kasjera bez kropli krwi w twarzy, przyjmuje. Kasjer, pomimo trupiej błądności, jest całkiem przytomny, „diełowej“, wszystko porządnie zdaje i na wszystko żąda pokwitowań. Rozmowa, którą prowadzą jest spokojna i rzeczowa. Z zainteresowaniem przyglądam się i przysłuchuję temu.

Tak dużo pieniędzy w jednej kupie nigdy dotąd nie widziałem.

Wreszcie czynność przyjęcia kasy skończona.

— Pan jest wolny, może iść, — mówi Belina do kasjera.

— A dokąd ja pójdę? — ten odpowiada — na śmierć? Zastrzelą.

Nie wiem, co się z nim stało. Prawdopodobnie narazie powiększył swoją osobą szeregi jeńców cywilnych. Zrobił na mnie wrażenie dzielnego człowieka, ale takiego, który przed chwilą widział rzeczy okropne.

Dowiadujemy się od Beliny o sytuacji. Dobrze jest, ale piechota na gwałt potrzebna. Pociąg na jej spotkanie już dawno poszedł.

* * *

Przypominają mi się furmanki z moim bagażem. Postanawiam odwieźć go na zaułek Warszawski, znajdujący się w tej samej dzielnicy i ulokować narazie u pp. Umiastowskich. Towarzysze moi p. Jan i p. Witold chcą zobaczyć jak wygląda Wilno w części swojej już wyzwolonej (ta, gdzie mieszkają rodziny nasze — jeszcze nie). W południe mamy się tutaj znowu spotkać.

Odwiozłem bagaż, nagadałem się, posiliłem i wracam. W mieście bardzo gęsta strzelanina. Szczególnie zawzięcie pracują kulomioty.

Towarzyszy moich jeszcze niema. Belina przebywa męczarnie. Rzuca się po pokoju i powtarza: Piechoty, piechoty! Ostatkami gonię. Resztkę rezerwy posłałem.

Współczuję szczerze, ale niezem ulżyć nie mogę. Myślę—może głodny? Sięgam do tłomoka po kajzerki, przed tygodniem w Warszawie nabyte, dostaję masło, poledwicę wędzoną i pośpiesznie robię butersznitty. Ale moje obrzydliwe skąpstwo i tutaj wylazło. Przekrajam kajzerkę i masłem smaruję obie połowy lecz składając je ponownie — do środka wkładam jeden tylko plasterek poledwicy... 50 proc. oszczędności na wędlinie... Rozumowałem, że będzie je jadł tak jak są, całe, co tem łatwiejsze było że kajzerki, wskutek wieku i odbytej podróży, skurczyły się nieco. Stało się jednak inaczej. Belina przyjął je z zadowoleniem, ale każdą dzielił na połówki i jadł tylko tę, przy której była poledwica... Jakże byłem za skąpstwo swoje ukarany, jak zawstydzony.

Belina prosi, żebym przeszedł wzdłuż kolumny jeńców z jednej, drugiej strony i zobaczył, czy tam niema osobistości, zasługujących na wyróżnienie. Ale, mając krótki wzrok, nie podjąłem się tej misji. Wtedy Belina przedłożył mi do przejrzenia listę, ołówkiem pisaną, z kilkunastoma nazwiskami, sporządzoną przez kogoś innego. Przejrzałem ją, lecz nazwiska tam podane nic mi nie mówiły.

Po południu — dłuższa z p. Janem i p. Witoldem wycieczka do miasta, ale docieramy tylko do placu

Napoleona, do mecenasa Tadeusza Wróblewskiego, tego zbiornika wszelkich wiadomości.

Pod wieczór, w drodze powrotnej, robię szereg, pełnych przygód, prób dotarcia do mieszkania rodziny mojej — niestety, bez powodzenia.

Już na miejscu umówionego noclegu — u pp. Umiastowskich, dowiaduję się od moich towarzyszy, którzy wrócili wcześniej ode mnie, iż pociąg z piechotą nadszedł dopiero pod wieczór. Zjawienie się na ulicach miasta piechoty odebrało resztę animuszu przywódcom bolszewickim i pozbawiło nadziei utrzymania się w Wilnie. Poczęli się cofać za Wilję, na Śni-piszki. Walka przeniosła się w tamte strony. Ostrze-
liwano się z użyciem dział ze strony naszej, przez Wilję, potem za Wilją i tak coraz dalej.

Ku schyłkowi dnia następnego t. j. pierwszego dnia Świąt Wielkiejnocy Wilno, ze swojemi obficie krwią polanemi ulicami, z domami gęsto posiekanymi przez kule karabinowe a nawet z dziurami w murach, uczynionemi przez pociski towarzyszek naszej podró-
ży — było już wolne od sił zbrojnych bolszewickich i mogło śpiewać: „Wesoły nam dziś dzień nastał“.

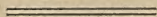
* * *

Pukanina w mieście trwała jeszcze przez dwa dni, nawet czasem dosyć gęsta. To ludność miejsco-
wa, która brała udział w walce z bolszewikami, chcia-
ła jednym zamachem wypłoszyć z miasta ich miej-
scowych i przyjezdnych sympatyków i ostrzeliwała,
bez wielkiej zresztą dla nich szkody, lokale różnych

ich organizacją i kryjówek. A że i tamci broń mieli, więc dziurawiono powietrze zawzięcie, czasem nawet z udziałem kulomiotów.

Naczelny Wódz do oszalałego z radości miasta wjechał, wśród okrzyków i błogosławieństw, pod wieczór dnia 21 kwietnia i objął je w swoje posiadanie.

Po paru dniach długie sznury różnych delegacyj ciągnęły do czasowego mieszkania Naczelnika Państwa i Naczelnego Wodza Sił Zbrojnych **Józefa Piłsudskiego**, żeby złożyć mu podziękowanie za wyzwolenie Wilna i za uratowanie mieszkańców od męczarni głodu a może i śmierci głodowej.

1-35

